

МИЛАН КАШАНИН И
ЊЕГОВА КАМЕНА ОТКРИЋА¹

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: Историчар уметности др Милан Кашанин (Бели Манастир, 21. фебруар 1895. – Београд, 22. новембар 1981), писац текстова објављених у тематској целини *Камена открића*, Београд, 1978, један је од утемељивача методологије проучавања српске историје уметности средњег века. Упоредним методом, у овом раду се показује до које мере су Кашанинове идеје о темама проучавања и начинима њиховог истраживања и представљања биле авангардне, далекосежне и утицајне. Рад такође показује да је *Камена открића* књижевно а не само стручно дело, које и у том својству служи за узор савременим писцима историје уметности.

Кључне речи: Милан Кашанин, историја уметности, књижевност, српска средњовековна уметност.

Историчар уметности Милан Кашанин писац је неколико значајних дела из области историје уметности, као и из области књижевне историје, а истовремено је и аутор неколико књижевних дела која нису научног или стручног карактера.

Монографија *Камена открића* објављена је 1978. године.² Непосредно уочи тога изашле су и његове књиге *Случајна открића*,³ 1977, и *Изабрани есеји*,⁴ а исте, 1978. године објављена је и његова књига *Пољеди и мисли*.⁵ Остварење *Случајна открића* је књижевно, а не научно или стручно дело, у коме се аутор повремено позива на дела књижевности и уметности. Дело *Изабрани есеји* односи се на есеје о књижевности. Књига *Пољеди и мисли* садржи Кашанинова разматрања о ликовним и књижевним делима и ствараоцима. Када се све набројане књиге овог писца, објављене у кратком временском периоду, посматрају заједно, указује се чињеница да се Кашанин анализом ликовних и књижевних дела бавио паралелно и да је те анализе синтетизовао у веће или мање текстове за које је желео да имају

1 Рад је настао у оквиру пројекта „Српска књижевност у европском културном простору“ (178008), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Југославија, Београд, 1978.

3 Матица српска, Нови Сад, 1977, библиотека „Данас“.

4 Реч и мисао, 1977.

5 Матица српска, Нови Сад, 1978.

научну, стручну, али и књижевну вредност. Овде је интересантно напоменути да су Кашанинова *Камена ошкрића*, дакле монографија о средњовековној српској уметности, и његова *Случајна ошкрића*, то јест ауторско књижевно дело, објављени заједно у једном тому постхумне едиције *Изабрана дела Милана Кашанина* 2004. године.⁶

Милан Кашанин је један од утемељивача методологије проучавања српске историје уметности средњег века. *Камена ошкрића* представља тематску целину раније објављиваних текстова Милана Кашанина о српској средњовековној уметности. Кашанин је свој целокупан радни век посветио ликовним уметностима, радећи као први директор Музеја кнеза Павла у Београду до краја Другог светског рата и затим од 1952. године као први директор Галерије фресака у Београду. Као директор Музеја кнеза Павла у Београду његова историјско-уметничка интересовања укључивала су и музеологију, уметност ренесансе (посебно очевидно приређивањем изложби о италијанском и о холандском сликарству 1938), француску уметност 19. века (чију је изложбу приредио 1939), уметност модерне и савремену уметност, о чему је такође објављивао редовно и обилно (укључујући и покретање и уређивање часописа *Уметнички иреплед*, од 1937. до 1941). Књиге које је претходно објавио, као што су *Српска уметност у Војводини од доба десјоџа до уједињења*, 1927, *Бела црква Каранска*, 1928, што је била и тема његовог доктората одбрањеног 1926. на Универзитету у Београду, *Добрун*, 1928, *Два века српског сликарства*, 1942, *Уметност и уметници*, 1943, указују на Кашаниново претходно дубоко знање српских средњовековних и каснијих споменика. Готово истовремено са његовим наименовањем за првог директора новоустановљене Галерије фресака, чији је Кашанин био највећи *spiritus movens* током следеће деценије, 1952. је објавио и своју књигу *Савремени београдски уметници*, док је 1968, током његовог рада у Галерији фресака изашла његова *Уметничке кришке*. Овим се показује да су Кашанинова историјско-уметничка интересовања превазилазила било који одређени историјски период и да је своју методологију анализе уметничких дела лако примењивао како на историјске споменике, дела и уметнике, тако и на њему савремене уметничке токове.

У овом раду нема простора анализи Кашаниновог рада као директора Музеја кнеза Павла и, од 1952. Галерије фресака, али се надамо да ће будући истраживачи расветлити његову стварну улогу у сакупљању, чувању и излагању уметничких дела, посебно дела српске културе у веома тешким условима окупације Београда. Његова улога у концепцијском приступу формирања збирке Галерије фресака била је јединствена у нашим условима и у том периоду. Таква концепција, која није била непозната у светској пракси, такође је служила као узор каснијим, сличним збиркама других култура.

⁶ *Изабрана дела Милана Кашанина*, Завод за уџбенике, Београд, 2004.

Као паралела Кашаниновом пионирском приступу излагања копија уметничких дела, која се у Србији налазе *in situ*, може да послужи супротна концепција музеја Museu d'Art de Catalunya, који се данас назива Museu Nacional d'Art de Catalunya,⁷ где су се током осамдесетих и деведесетих година почела да излажу дела романичке уметности, скинута са зидова своје архитектуре романичких цркава у неколико области Шпаније. Савремена херитологија и музеологија за своје постулате узимају исту концепцију коју је Кашанин пионирски развио у нашој музеолошкој пракси.

Уочи објављивања књиге *Камена ошкрића*, као тематске целине претходно објављених текстова о српској средњовековној уметности, Кашанин је 1975. објавио своју *Српску књижевност у средњем веку*⁸ која, између осталог, представља синтезу његових проучавања писаца и дела наше средњовековне књижевности. Сличну синтезу његових проучавања ликовних дела српског средњовековља Кашанин није објавио.

Његова рукописна заоставштина, која се налази у Народном музеју у Београду, још није обрађена осим у једном сразмерно мањем сегменту. Утолико пре *Камена ошкрића* могу да послуже као једна непотпуна али идејно заокружена синтеза Кашанинових проучавања значајних скулпторских и, делимично, и архитектонских споменика српске средњовековне уметности. Очигледна заједничка карактеристика Кашанинових разнородних текстова објављених у овој целини је, са једне стране, Кашанинов јединствен и континуиран начин књижевног изражавања, а са друге, његов аналитични приступ целини и детаљу који у сваком појединачном тексту резултира научном синтезом. Како је то већ помињано, Кашанин је упоредо са проучавањем средњовековне уметности објављивао дела о другим периодима ликовних уметности и уметницима и упоредном анализом тих текстова из области ликовних уметности показује се чињеница да је један исти метод анализе и синтезе обележавао све Кашанинове текстове о ликовним уметностима. Тај метод се састоји пре свега од начина посматрања уметничког дела. Посматрање уметничког дела се, читајући текстове у којима се анализирају разнородна ликовна дела многих уметника из различитих епоха, по речима Кашанина састоји пре свега од ликовног доживљаја и затим од ликовне анализе која може да укључује формалну анализу, иконографију у ширем смислу речи и стилску категоризацију дела. Овај метод се сам по себи намеће приликом посматрања ликовних дела чији је аутор познат, као што су то дела ренесансних уметника, уметника 19. века или Кашанину савремених уметника. Кашанин је тим истим методом проучавао ликовна дела створена у средњем веку у Србији, што је представљало, а и данас представља, радикалну перспективу. Аутори дела српске средњове-

7 <http://www.museunacional.cat/en/museum>

8 Просвета, Београд, 1975.

ковне уметности често нису именовани, а када јесу, о њима и њиховом животном и уметничком окружењу се веома мало зна. Кашанин је у својим разним текстовима, посебно оним који су окупљени у целини *Камена ошкрића*, одгонетао стварни идентитет ликовних стваралаца чија дела је посматрао и анализирао. Формалној анализи претходи уметнички доживљај ликовног дела у његовом физичком окружењу и Кашанин је о делима српске средњовековне уметности писао као о ликовно и емотивно узбудљивим, чиме је својим савременицима и каснијим истраживачима указао на ликовно богатство појединачних уметничких дела српског средњег века и на уметничке намере њихових аутора. Један пример таквог Кашаниновог приступа представља његов текст о српском средњовековном сликарству, објављен под називом „Фреске“ у тематској целини *Камена ошкрића*, који је првобитно објављен 1958. поводом изложбе у Галерији фресака. Тада радикална идеја да средњовековни сликари нису копиисти ликовних предложака, већ самосвојни уметници, чија дела показују индивидуалне особине, и данас је актуелна. Кашанин је за ауторе сматрао како сликаре фресака, иконописце, скулпторе и архитекте, тако и ктиторе чије су уметничке жеље и идеје руководиле избором тема, иконографије и стила. Један пример таквог приступа представља његов текст о Студеници, објављен у тематској целини *Камена ошкрића*. Његова идеја да је српска уметност средњег века, посебно скулптура и високи рељеф храмова као што су то Дечани, значајно сведочанство о путу српске уметности ка изразу хуманих осећања, како је о томе писао у текстовима „Скулптура“ (првобитно објављеном 1958) и „Камена открића“ (првобитно објављеним 1957), заједно објављеним у тематској целини *Камена ошкрића*, стилски категорише не само појединачна ликовна дела, већ и одређене периоде целокупне српске средњовековне уметности. Кашанинови закључци о ликовном окружењу и контексту тих дела били су пионирски и неретко касније потврђивани новопроученим археолошким материјалима.

Упоредним проучавањем Кашанинове *Српске књижевности у средњем веку* са тематском целином *Камена ошкрића* показује се чињеница да је Кашанин ове две гране уметничког стваралаштва и културног изражавања, књижевност и ликовне уметности, сматрао за комплементарне. Тако се он у делу *Српска књижевност у средњем веку* позива не само на књижевна већ и релевантна ликовна дела, односно у књизи *Камена ошкрића* Кашанин се позива колико на ликовна толико и на књижевна дела српског средњовековља. У тексту „Манастир Жича“, који је првобитно објављен 1969, Кашанин јасно указује на паралеле између књижевног и ликовног стваралаштва и цитира релевантне књижевне текстове епохе, користећи их као да су ликовна критика њима савремених ликовних дела. По Кашанину, књижевност и ликовне уметности као да су само два облика стваралаштва, само две визуре једног истог творца српске средњовековне

културе. Да бисмо ту целовиту културу разумели, као да каже Кашанин, треба и да је сагледамо целовито. У том смислу, вероватно најупечатљивији пример Кашанинове визуализације околности неког ликовног дела је његов текст у тематској целини *Камена ошкрића* о урбаном плану и архитектури града средњовековне Србије, објављен под називом „Град Маглич” (текст је првобитно објављен 1941).

Веома је значајно напоменути да су Кашанинови савременици и колеге у области проучавања српске средњовековне културе у њеним различитим појединачним видовима били Светозар Радојчић, Александар Дероко и Ђурђе Бошковић, који су сви, свако на свој начин, оставили значајна објављена дела о српској средњовековној уметности – Светозар Радојчић о сликарству, Александар Дероко о архитектури и Ђурђе Бошковић о архитектури и скулптури. Утолико је јасније да је један од рецензената Кашанинове књиге *Камена ошкрића* био Светозар Радојчић, као и то да тематска целина *Камена ошкрића* започиње Кашаниновим текстом, првобитно објављеним 1938, под називом „Портрет“, ако се има на уму да је Радојчић своје научне активности отпочео објављивањем своје докторске тезе *Пориреџи српских владара у средњем веку*⁹, док је Кашанинова докторска теза о Белој цркви каранској, објављена 1926. у Београду, укључивала анализу портрета њених фресака.

Други рецензент Кашанинове тематске целине *Камена ошкрића* био је књижевник Иван В. Лалић. Ова чињеница указује на значајну особину Кашанинових научних и стручних дела, да су она такође и књижевна дела. Кашанинове научне и стручне књиге о књижевности крећу се од домена есејистике, као што су то, на пример, *Изабрани есеји*, до домена велике синтезе, као што је то *Српска књижевност у средњем веку*. Нека Кашанинова дела, као што су *Случајна ошкрића*, читају се и разумеју као књижевна. Кашанинова дела о ликовним уметностима по својој замисли, намери и стилу сврставају се како у домен научне и стручне литературе тако и у домен књижевног стваралаштва. Дубоко познавање историјских, културних и уметничких околности појединачних ликовних дела које Кашанин анализира у тематској целини *Камена ошкрића* не дисквалификују га као писца ауторског књижевног текста. Мало је таквих примера у писаној историји уметности да текст историографа уметности достиже вредности књижевног текста.

Тематска целина *Камена ошкрића* објављена је 1978. године, али је очевидно замишљена знатно раније, свакако пре пролећа 1972. године, када је датиран Кашанинов кратки увод у ову књигу. Кашанинове интервенције у његовим раније објављеним текстовима су датиране, а најкаснија датирана интервенција је она из 1976, која је начињена у тексту „Цивилна и војна архитектура”. Ово указује на то да су *Камена ошкрића* две године била припремана за штампу.

9 Музеј Јужне Србије, Скопље, 1934.

стору у који се улази из улице Војислава Илића у Београду осванула је једна графит слика. На зиду тог хаустора, изнад степеништа и преко дрвеног гелендера у целој висини зида урбани графитни уметник насликао је црно-бели портрет Милана Кашанина и записао његово име и године рођења и смрти. Своје име тај уметник није записао. Као и његове многе средњовековне колеге остао је анониман али је својом фреском на изванредан начин пренео и дух наше епохе.

Ова прича, међутим, има наставак. Архитекта Ана Михаиловић открила је идентитет аутора, Милана Милосављевића Дерокса, примењеног уметника из Београда. Његов рад који је фотографисала Ана Михаиловић објављујемо уз сагласност оба аутора (в. насловну страну темата).

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић, Миодраг. *Три века српског сликарства*. Београд: Дерета, 2009.
- Кашанин, Милан. *Два века српског сликарства*. Београд: Државна штампарија, 1942.
- Кашанин, Милан. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета, 1975.
- Кашанин, Милан. *Случајна ошкрића*. Нови Сад: Матица српска, 1977.
- Кашанин, Милан. *Изабрани есеји*. Београд: Реч и мисао, 1977.
- Кашанин, Милан. *Камена ошкрића*. Београд: Југославија, 1978.
- Кашанин, Милан. *Поједи и мисли*. Матица српска, Нови Сад, 1978.
- Кашанин, Милан. *Изабрана дела Милана Кашанина*. Београд: Завод за уџбенике, 2004.
- Медаковић, Дејан. *Ефемерис I–V*. Београд: БИГЗ, 1992–1994.
- Музеј уметности Каталоније, Museu Nacional d'Art de Catalunya <http://www.museunacional.cat/en/museum> (приступљено 20. јануара 2018).
- Радојчић, Светозар. *Пориретни српских владара у средњем веку*. Скопље: Музеј Јужне Србије, 1934.

Milan Kašanin and his Discoveries in Stone

Summary

This essay is focused on the analysis of the book *Kamena otkrića (Discoveries in Stone)* by the Serbian art historian and writer Milan Kašanin (born February 21, 1895 in Beli Manastir, died November 22, 1981 in Belgrade). Kašanin was one of the leading scholars in the field of the Serbian medieval art and literature. His first texts on the topic date from the mid-1920s. His book on the Serbian medieval literature *Srpska književnost u srednjem veku (Serbian Literature in the Middle Ages)* was published in 1975 and his book on Serbian medieval visual arts, *Discoveries in Stone*, in 1978. A prolific writer with a dozen books on literary history and several published as his own literary works, Kašanin also held distinguished positions of museum curator and director. This includes his appointment as the first director of the Museum of Prince Paul (later the National Museum, Belgrade) in 1939 and in 1952 as the first director of the Gallery of Frescoes (Galerija fresaka, now part of the National Museum, Belgrade). Kašanin wrote extensively on the art practices of various artists, groups and eras, yet his most significant contribution in the field of art history are his numerous texts on the topic of the Serbian medieval visual arts. A number of such texts published in scholarly publications between 1938 and 1969 were gathered under the umbrella title *Discoveries in Stone*. The avant-garde and influential characteristics of Kašanin's *Discoveries in Stone* are three-fold: his methodology in the artwork analysis, his idea of art and literature forming a single cultural entity, and his literary style of scholarly writing. Kašanin's unique methodology used in each of these texts is primarily an art history one. Kašanin applied the analytical process used in observing contemporary artworks to Serbian medieval artworks in the process reconstructing the visual arts environment, as well as the relevant historical circumstances of the era. Largely due to the nature of the Byzantine art practices, Serbian medieval artists mostly created their artworks anonymously and in turn mostly remained anonymous. In his reconstructing the visual art practices of the medieval Serbia, Kašanin naturally could not attempt to give these artists a name, but through his analysis he succeeded in giving them a voice. Owing to this, Kašanin's texts published as *Discoveries in Stone* became influential in the Serbian art history writing. In his texts published in *Discoveries in Stone* Kašanin frequently correlates the Serbian medieval literature with the Serbian medieval visual arts thus creating one whole that cannot be fully analysed and understood if considered apart. In his scholarly writing Kašanin applied his unique literary style. This makes *Discoveries in Stone* a literary work.

Keywords: Milan Kašanin, art history, literature, Serbian medieval art.